

ПУТЕВИМА РЕЧИ
Зборник радова у част Даринки Гортан Премк

Издавач:

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

За издавача:

Проф. др Љиљана Марковић

Уредник:

Рајна Драгићевић

Рецензенти:

Академик Предраг Пипер

Проф. др Божо Ћорић

Проф. др Срето Танасић

Идејно решење корица:

Лепосава Кнежевић

Лектор и коректор:

Мер Весна Николић и аутори

Припрема и штампа:

Чигоја
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

www.chigoja.co.rs

Тираж:

300

ISBN 978-86-6153-464-5

ПУТЕВИМА РЕЧИ

Зборник радова у част Даринки Гортан Премк

Уредник:
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Београд
2017.

ПРОФ. ДР ДАРИНКА ГОРТАН ПРЕМК

САДРЖАЈ

Уредничка белешка.....	11
Биографија проф. др Даринке Гортан Премк.....	13
Марија С. Ђинђић	
Библиографија проф. др Даринке Гортан Премк.....	15

ДОПРИНОС ДАРИНКЕ ГОРТАН ПРЕМК СРПСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

Рајна М. Драгићевић	
Лексиколошка истраживања Даринке Гортан Премк.....	41
Марина Љ. Спасојевић	
Допринос проф. др Даринке Гортан Премк српској лексикографији	53
Александра М. Марковић	
Граматицка истраживања Даринке Гортан Премк.....	73
Александар М. Милановић	
Даринка Гортан Премк као историчар језика	91

ЛЕКСИКОЛОГИЈА

Милорад М. Радовановић	
Градабилна vs неградабилна антонимија	109
Милорад П. Дешић	
Кроатизми у једнотомном рјечнику српског језика.....	121
Данко М. Шипка	
Лексички слојеви словенског културног идентитета	131
Jasmina Moskovljević Popović	
Prve reči i kako ih odrediti: teorijsko-metodološki problemi u proučavanju ranog leksičkog razvoja.....	143
Драгана Д. Вељковић Станковић	
Реификација човека у српском жаргону	157

Весна Р. Крајишник	
Асоцијација у настави српског као страног језика.....	173
Мариана З. Алексић	
О галицизмима у савременом српском и бугарском језику (семантичка анализа).....	187
Елизабета М. Бандиловска	
Примена на компоненцијално-семантичката анализа врз материјал од македонскиот јазик (во знак на благодарност и почит кон личноста и делото на проф. Даринка Гортан Премк)	199

СИНТАГМАТСКИ ЛЕКСИЧКИ ОДНОСИ, ФРАЗЕОЛОГИЈА

Ольга И. Трофимкина	
Библеизми <i>юдоль плачевная</i> и <i>земля обетованная</i> в руском и сербском литературних језиках	215
Стана С. Ристић	
Правила спојивости у реализацији лексичког значења и начин њиховог представљања у дескриптивним речницима	223
Првослав Т. Радић	
О фразеологизму „набити се у ћутинце” (лингвокултуролошки приступ)	231
Гордана Р. Штрбац	
Фразеологизми са значењем карактерних особина људи	245
Наташа С. Вуловић	
Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика.....	259

ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Твртко Т. Прћић	
Какав нам специјализовани речник српског језика највише треба	275
Ивана В. Лазић Коњик	
Ка речнику језика фолклора	297
Ђорђе Р. Оташевић	
Класификација школских речника српског језика.....	314

Ненад Б. Ивановић

- Лексикографски поступак у *Огледу* Речника СКА (1944)
и Речнику САНУ (на примеру обраде полисемних речи)..... 325

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА**Zuzanna V. Topolińska**

- Derywacja semantyczna 341

Вера М. Васић

- Семантичко-деривационом анализом до социокогнитивног концепта
(на примерима основних лексема лексичко-семантичке
групе 'особа' у српском језику)..... 345

Branko Đ. Tošović

- Derivacioni internet 375

Гордана Р. Штасни

- Суфиксална синонимија у српском језику 387

Dušanika S. Vujiović

- Glagoli kretanja pomoću prevoznog sredstva –
leksičko-semantičke i tvorbene karakteristike..... 399

Јасмина Н. Дражић

- Семантичко-деривационо гнездо лексеме *брат* и његове
културолошке импликације у *Српском рјечнику* Вука Ст. Караџића..... 415

Марија С. Ђинђић

- Семантичко-деривациони речник српскога језика – модел
за семантичко-деривациони речник турцизама у српском језику..... 427

Мирјана К. Илић

- Деривационо гнездо придева *бео* у српском језику 441

Неђо Г. Јошић

- Народни називи воћака у српском језику у свјетлости
важнијих творбених модела..... 461

СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА**Милош М. Ковачевић**

- Стилски маркиране конструкције корекције у српском језику 477

Душка Б. Кликовац

- О употреби заменичких прилога за време *онда* и *тад(а)*..... 495

ДИЈАХРОНИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

Гордана М. Јовановић

- Бог је на прави начин сачинио наш словенски језик,
јер све што Бог сатвори добро је веома 519

Јасна Б. Влајић-Поповић

- Из историјата једног српског лингвистичког термина
(*позајмљеница* – једна *позајмица* која се не узима *позајмицѐ*)..... 527

Марта Ж. Бјелетић

- Лексикографска обрада с.-х. глагола *kānati* 'stillare'
(полисемија или хомонимија?)..... 537

Милица Н. Радовић Тешић

- О *Лингвистичким састанцима* у Институту за српски језик САНУ
(од 24. 10. 1952. до 12. 5. 1958. године)..... 549

МОРФОЛОГИЈА, СИНТАКСА И ПРАВОПИС

Branka Z. Tafra

- Gramatička polisemija..... 563

Живојин С. Станојчић

- Један пример развојне дијалектике у тумачењу
језичких јединица у синтакси..... 577

Радоје Д. Симић, Јелена Р. Јовановић Симић

- О неким аспектима граматичког и физичког времена
у структури српског језика 583

Весна Ј. Ломпар

- Енклитички облик заменице *себе* у генитиву? 595

Миливој Б. Алановић

- Пример лексикализације значења:
улога допунске реченице уз један тип именичког регенса 601

Ljudmil A. Spasov

- Interviews of three macedonian language speakers, two from
Boboshtica (Boboshticë) and one from Shestevo (Sidirohori)..... 615

Вељко Ж. Брборић

- О растављању речи на крају реда..... 629

Владан З. Јовановић

- О облицима компаратива у описним речницима српског језика..... 639

Марија С. Ђинђић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ РЕЧНИК СРПСКОГА ЈЕЗИКА – МОДЕЛ ЗА СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Две свеске *Семантичко-деривационог речника српскога језика* представљају једини пример ове врсте речника код нас. У првој свесци СДР семантички и деривационо обрађене су лексеме којима се именују и означавају делови људског тела, док су у другој свесци СДР обрађене лексеме из тематског круга човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство.

Циљ рада је да се испитају могућности по којима су се принципи овога речника узели као модел за прављење *Семантичко-деривационог речника турцизама*. Овако направљен речник турцизама представља важан инструмент за морфолошко-семантичка истраживања овог слоја лексичког фонда српскога језика.

Показало се да од свих турцизама турцизми који припадају општем лексичком фонду имају највећу способност индуковања различитих семантичких процеса и у полисемији и у деривацији.

Кључне речи: семантичко-деривациони речник, турцизам, лексема, српски језик, турски језик.

I. О Семантичко-деривационом речнику српскога језика

Семантичко-деривациони речник српскога језика (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003; Гортан Премк, Васић, Драгићевић 2006¹) представља

* msdjindjic@gmail.com

** Овај чланак је резултат рада на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У даљем тексту СДР 2003 и СДР 2006.

по типологији лингвистички речник у којем су речи представљене у виду творбених гнезда. Две свеске овога речника (СДР 2003 и СДР 2006), које су организоване по принципу тематске повезаности лексема, први су пример оваквог речника код нас, а и у свету.² Концепцију за овај лингвистички речник предложила је и осмислила професорка Даринка Гортан Премк. У првој свесци представљена су семантичко-деривациона гнезда лексема *човек, људи, жена* и лексема којима се означавају делови људског тела, док су у другој свесци дата гнезда лексема којима се именују унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине и сродство. Деривационим статусом приказује се степен и тип деривације у овоме речнику. Носилац деривационог гнезда је основна лексема која је у основи првостепених деривата. Потом, првостепени деривати се налазе у творбеној основи другостепених деривата, а другостепени деривати су у основи трећестепених деривата итд. Гнезда одабраних лексема у СДР 2003 и СДР 2006 потврдила су да потенцијал семантичког варирања и деривационог развијања носе просте лексеме које припадају уском делу општег лексичког фонда.

II. О Семантичко-деривационом речнику турцизама³

Турцизми представљају специфичан и важан лексички слој, с обзиром на то да су најбројније позајмљенице у српском језику. У циљу давања описа свих турцизама у савременом српском књижевном језику из угла творбе речи и, посебно, семантике, јер је та перспектива занемаривана у опису турцизама у досадашњим радовима, формиран је *Семантичко-деривациони речник турцизама*⁴.

Методологија и концепција примењена у *СДР турцизама* слична је методологији и концепцији израде СДР 2003 и СДР 2006.⁵ Основни корпус *СДР турцизама* ексцерпиран је из *Речника Матице српске*⁶; из тог су речника узете све лексеме са квалификатором *тур.* (= турски), као и, на пример, оне које су турског порекла, а код којих омашком изостаје квалификатор *тур.*⁷

² Деривациони речници организовани по принципу деривационог гнезда објављени су до сада у Русији (Тихонов 1985) и Бугарској (Илиева 1999).

³ У овом раду биће приказана само поједина гнезда. Комплетан *СДР турцизама* в. у Ђинђић 2014: 165–546.

⁴ У даљем тексту *СДР турцизама*.

⁵ За подробне информације у вези са концепцијом и методологијом израде СД гнезда, упућујемо на Предговор у СДР 2003 и Поговор у СДР 2006.

⁶ У даљем тексту *Речник МС*.

⁷ Под турцизмима смо подразумевали речи које су пореклом турске или које су посредством турског језика дошле у српски језик.

Дефиниције су углавном преузимане из *Речника МС*.⁸ Код великог броја лексема додавани су квалификатори, најчешће *заст.*, *покр.*, као и *ист.*, у циљу одређивања њиховог актуалног статуса.

Речник представља важан инструмент за морфолошко-семантичка истраживања овог слоја лексичког фонда српскога језика. Просте речи и њихови деривати дати су у облику деривационих гнезда у којима је приказан код деривата и деривациони степен и семантичка трансформација. Уз сваку просту реч наводе се све речи које су од ње постале у процесу деривације – суфиксацијом, префиксацијом, комбинованом творбом, слагањем и творбом претварањем:

СДГ: БОЈА (тур. *boya*)

ТО: *бој-*

0 боја ж 1. физ. утисак који на око чине осветљени предмети (бело, црно, жуто итд.): светла ~, тамна ~, мирна ~, мртва ~, жива ~ и сл. 2. материја која служи за бојење, фарба. 3. а. мн. застава (као симбол државе). б. репрезентација, тим, клуб. 4. спорт. дрес, одећа такмичара одређене боје. 5. карт. свака посебна од четири врсте карата за играње. 6. а. руменило коже, нарочито у лицу. б. изглед, спољашњост. 7. физ. утисак који на слух чине споредни тонови; израз који се у гласу показује, карактеристика гласа. 8. а. политичко и класно обележје; идејни став, убеђење, уверење, мишљење; врста. б. изразитост; уметничко средство; књижевно обележје. в. обележје, карактеристика. г. нијанса, примеса. Изр. **анилинска** ~ вештачка (индустријски добивена) органска боја; ~ **ми (ти, му итд.) се (не) прима** покр. има (нема) успеха; **водена** ~ слик. боја за сликање која се раствара у води; **добити боју** поруменети; **дречећа, кричава** ~ сувише упадљива боја; **заштитна** ~ зоол. боја животиња слична околини; **изићи, излазити с бојом на среду** отворено изнети, износити своје мишљење; **комплементарне боје** боје спектра које, оптички помешане, дају белу боју; **локална** ~ карактеристичне особености неког краја; **масна (уљана)** ~ боја помешана с уљем; **показ(ив)ати се у правој боји** откри(ва)ти своју праву природу; **променити боју** а) побледети или поцрвенети (обично у љутини); б) фиг. прећи у другу политичку партију, странку; **приказ(ив)ати, представити, представљати и сл.** а) у правој боји онако како јесте; б) у **ружичастој боји** оптимистички, улепшано; в) у **црној (ружној, тамној) боји** рђаво, песимистички.

⁸ У неким, неопходним случајевима уношене су измене или допуне у дефиниције. Дефиниције су често усклађиване са променама у значењима до којих је дошло код појединих лексема у *РСЈ*, код њихових примарних значења, секундарних значења и сл.

- 2₁<1₁ **бојадиса-ње** с гл. им. ← бојадисати (се).
- 2₂<1₁ **бојадиса-оница** ж радионица у којој се бојадишу разни предмети.
- 2₃<1₁ **бојадис-ар** м онај који боји, који бојадише, личилац, бојација, фарбар.
- 3₁<2₃ **бојадисар-ски**, -а, -о који се односи на бојадисаре: ~ занат.
- 3₂<2₃ **бојадисар-ство** с покр. занат бојадисара.
- 1₁<0 **бој-адисати**, -ишем⁹ импф. I. 1. → бојити. 2. фиг. а. давати стварима други изглед. б. уносити израз и расположење у уметничко дело. улешавати. II. ~ се мазати се, шминкати се.¹⁰
- 2₄<1₁ **бојадис-ачница** ж радионица у којој се бојадишу разни предмети.
- 1₂<0 **бој-али** песн. обојен, шарен.
- 1₃<0 **бој-ан**, -јна, -јно → бојен.
- 2₅<1₅ **бој-ар** м 1. занатлија који се бави бојењем тканина, бојација. 2. трговац бојама.
- 2₆<1₅ **бој-ара** ж радионица у којој се боји.
- 3₃<2₅ **бојар-ев**, -а, -о = бојаров, који припада бојару.
- 3₄<2₅ **бојар-ница** ж женска особа бојар.
- 3₅<2₅ **бојар-ка** ж женска особа бојар.
- 3₆<2₅ **бојар-ов**, -а, -о → бојарев.
- 3₇<2₅ **бојар-ски**, -а, -о који се односи на бојаре, бојацијски.
- 3₈<2₅ **бојар-ство** с бојацијски занат.
- 1₄<0 **бој-ати**, -а м покр. → бојити.
- 2₇<1₄, 1₅ **бој-ачница** ж радионица у којој се боје разни предмети.¹¹
- 2₈<1₄ **бој-ација**¹² м заст. → бојар.
- 3₉<2₈ **бојациј-ски**, -а, -о који се односи на бојације.
- 3₁₀<2₈ **бојаци-ница** ж радионица у којој се врши бојење (нпр. пређе).
- 2₉<1₅ **бој-ен**, -а, -о који је у боји, обојен: ~ окно.

⁹ И. Клајн (2003: 342) наводи глаголски суфикс *-адисати*, уз напомену да се јавља само у *бојадисати*, уз ретко *бадавадисати*, које је вероватно само варијанта од *бадавацисати*.

¹⁰ Из турског морфолошког система ушло је у балканске језике и претеритално *-di/ti*, у глаголска образовања са претежно турским основама: *бојадисати*, *севдисати* и сл. (Стаховски 1961: 67–81).

¹¹ Сегментација би могла да се изведе и преко незабележене именице *бојач*: бојачница.

¹² тур. *boyası*.

$2_{10} < 1_5$ **боје-ње** с гл. им. ← бојити.

$2_{11} < 1_5$ **боји-ло** с 1. боја (2). 2. индив. свежина, сјај боје.

$1_5 < 0$ **бој-ити**, -имим пф. I. премазивати бојом, потапати у боју; остављати обојен траг по нечему. Изр. ~ **крвљу** песн. проливати крв (за нешто), ратовати, давати жртве. II. ~ се мазати бојом лице, косу и др.

$2_{12} < 1_5$ **бој-ница** ж а. округли чврсти комадић у води растворљиве боје за рад у школи. б. писаљка у боји.

ПРС $1_1 < 0^{13}$ **без-бој-ан**, -јна, -јно 1. а. који је без боје, који нема боје. б. блед. 2. фиг. а. неизразит, безличан. б. једнолик, досадан.

ПР $2_1 < ПР1_1$ **безбојно** прил. без боје; једнолико, досадно; безлично, неизразито.

ПР $2_2 < ПР1_1$ **безбојн-ост** ж стање онога који је безбојан, онога што је безбојно; једноличност; неизразитост.

ПР $1_2 < 1_4$ **из-бојати**, -импф. обојити, измалати.

ПР $1_3 < 1_1$ **на-бојадисати**, -ишем пф. обојити.

прПР $1_1 < 1_5$ **о-без-бојити се**, -им се пф. необ. лишити се боје, изгубити боју.

ПР $1_4 < 1_1$ **о-бојадисати**, -ишем пф. → обојити.

ПР $1_5 < 1_1$ **од-бојадисати**, -ишем пф. необ. I. лишити боје, учинити безбојним. II. ~ се изгубити боју, постати безбојан.

ПР $2_3 < ПР1_6$ **обој-ен**, -а, -о 1. трп. прид. ← обојити. 2. који припада људским расама које нису беле. 3. који припада некој политичкој партији, струји (обично Комунистичкој). Изр. **обојена металургија** технол. грана тешке индустрије која се бави добивањем обојених метала; **обојени метали** збирни назив за метале осим гвожђа и лаквих метала (бакар, олово, калај, бизмут итд.).

ПР $3_1 < ПР2_3$ **обојен-ост** ж 1. својство онога што је обојено; разнобојност, шаренило. 2. посебни израз, специфичност, карактеристичност, особеност.

ПР $2_4 < ПР1_5$ **обоје-ње** с гл. им. ← обојити (се).

ПР $1_6 < 1_5$ **о-бојити**, -импф. I. 1. а. премазати бојом, натопити, прожети бојом. б. бацити светлост извесне боје. 2. фиг. дати нарочити тон, изразиту нијансу нечему. 3. фиг. додати у приповедању, причању (ради изазивања јачег ефекта, веће занимљивости). II. ~ се 1. добити неку боју, прожети се бојом. 2. необ. нашминкати се, намазати се.¹⁴

ПР $1_7 < 1_1$ **пре-бојадисати**, -ишем пф. → пребојити.

¹³ Могло би се сегментирати и на следећи начин: ПР $1_1 < 1_3$.

¹⁴ Речник САНУ бележи и следеће префиксирание глаголе: *двобојити, забојити, набојити, карабојити*.

ПР_{1,8}<1₅ **пре-бојити**, -импф. изнова обојити, покрити другом бојом.
 ПР_{1,9}<1₁ **про-бојадисати**, -ишем пф. премазати бојом.¹⁵

С_{1,2}<0 **исто-бој-ан**, -јна, -јно који је исте, једнаке боје.

С_{1,3}<0 **дуг-о-бојан**, -јна, -јно који има боје као дуга.

С_{1,4}<0 **дво-бојан**, -јна, -јно који је од две боје.

С_{2,3}<С_{1,4} **двобој-ка** ж необ. врпца или застава у две боје.

С_{2,4}<С_{1,4} **двобојн-ост** ж својство онога што има две боје.

С_{1,5}<0 **разн-о-бој-ан**, -јна, -јно који је разних, различитих боја.

С_{2,5}<С_{1,5} **разнобојно** прил. у разним бојама; различити, разнолико.

С_{2,6}<С_{1,5} **разнобојн-ост** ж особина онога што је разнобојно.

С_{1,6}<0 **тро-бојан**, -јна, -јно који је у три боје, састављен од три боје:
 ~ застава.

С_{2,7}<С_{1,6} **тробој-ка/тробој-ница** ж тробојна застава.

С_{2,8}<С_{1,6} **тробојн-ост** ж особина онога што је тробојно, што је у три боје.

С_{1,7}<1₃ **четвер-о-бојан**, -јна, -јно = четворобојан, који је у четири боје: ~ тканина.

С_{1,8}<1₃ **четвор-о-бојан**, -јна, -јно = четворобојан.

Лексема *боја* поседује више семантичких реализација и веома богато деривационо гнездо.¹⁶ У гнезду је, што је и очекивано, највећи број првостепених деривата. Присутни су у значајном броју и другостепени деривати, који су углавном настали као резултат граматичке трансформације (нпр. бојити → бојар; бојара; бојен; бојење; бојило; бојица). Заступљени су и трећестепени деривати и они представљају резултат радијалне граматичке деривације, с обзиром на то да у творбеној основи носе цео садржај лексеме *боја* (*бојадисарски*, *бојадисарство*, *бојарев*, *бојарица* и сл.). У гнезду лексеме *боја* најбројнији су деривати код којих имамо граматичку деривацију, односно најбројнији су деривати који у свом семантичком садржају имају готово цео семантички садржај мотивне речи. Мало је деривата код којих је метафора иницијатор варирања, као нпр. код глагола *бојадисати*, који је у другом значењу дефинисан као *давати стварима други изглед или уносити израз и расположење у уметничко дело. улепшавати*.¹⁷

¹⁵ У *Речнику САНУ* постоје и глаголи: *избојадисати*, *новобојадисати*.

¹⁶ Лексема *боја* високофреквентан је турцизам, који се налази на 4. месту фреквенцијске листе турцизама у савременом српском језику (Ђинђић 2014а: 20).

¹⁷ О томе на који начин се остварује семантички однос деривата према творбеној основи в. Д. Горган Премк (1987: 101–107).

Изводи се закључак да лексема *боја* припада општем лексичком фонду и да има централно место у лексичком систему из два разлога: као прво, поседује богато деривационо гнездо; као друго, показала је изразиту способност индуковања семантичких процеса у деривацији.

У речнику је обрађено укупно 1.131 семантичко-деривационо гнездо, а у регистар је укључено и 1.479 лексема које су без гнезда у циљу приказа целог инвентара турцизама у савременом српском језику (схватано као језик у периоду од Вука до данас):

БЕЗ СДГ: БАКЛАВА (тур. baklava)

баклава ж кув. лисната слатка пита од ораха, бадема или лешника, преливена растопљеним шећером или медом.

БЕЗ СДГ: ТАПИЈА (тур. tapu)

тапија ж оверена исправа о власничком праву на некретнине. Изр. **дати тапију од главе**¹⁸ поверити велику тајну; приступити опасну послу; **узети тапију на нешто (неки положај, повластицу и сл.)** ир. дуго времена упорно држати (положај, повластицу).

Моносемантичне речи попут *баклаве* и *тапије* најбројније су међу турцизмима који немају развијена деривациона гнезда. Турцизми који немају полисемију и деривацију далеко су бројнија група у односу на полисемантичне турцизме који немају развијену деривацију.

У СДР турцизама укупно је забележено 7.882 речи, међу којима се нашло и 5.272 деривата. Грађа укључује поред именица, придева и глагола и остале врсте речи као носиоце гнезда (нпр. прилози и речце):

¹⁸ У нашу грађу укључене су и фразеолошке јединице у ширем смислу, у које спадају изрази, изреке, пословице и сл. који нису навођени у СДР 2003 и СДР 2006, зато што су међу њима бројне оне које у себи садрже застареле турцизме као компоненте изрази у српском језику. Фразеологизми који садрже овакве лексеме неретко су и сами застарели и припадају категорији такозваних фразеолошких архаизама (**вента ради** тобоже, привидно; **говорити на јабану** говорити свашта без смисла; **било и битисало** било па прошло; **послије кише јапунце (не треба)** касно је после свршеног чина предузимати мере да се оно што се догодило спречи; **нема му карара** нема му једнака, равна). Настанак фразеологизма са турцизмом као главном компонентом или једном од компонената указује на његов некадашњи активни статус у српском језику, јер је за настанак фразеологизма потребно да реч буде фреквентна по употреби. С друге стране, сама семантика фразеолошких јединица у којима се јавља одређена лексема може да помогне у потврђивању и оповргавању неких хипотеза, нпр., да ли активне семантичке компоненте омогућавају у исто време развој секундарних значења и њихово активно учешће у фразеологизмима (исп. Драгићевић 2007: 25).

СДГ: БАДАВА (бадавад, бадаваде, бадијава, бадјава, бадјавад, бадјаваде) (тур. *bedava*)

ТО: бадав-, бадавад-

0 **бадава** (покр. заст. бадавад, бадаваде и бадаве) прил. 1. а. бесплатно, без икакве награде. б. будзашто, у бесцење. 2. узалуд, без успеха. 3. без разлога. 4. бескорисно, без посла. 5. речца за појачавање: нема шта, није друкчије, мора се признати.

1₁<0 **бадавад-исати**, -ишем импф. → бадавацисати.

1₂<0 **бадавад-ити**, -имим пф. покр. → бадавацисати.

1₃<0 **бадав-ачица** ж беспосличарка.

1₄<0 **бадав-ација**¹⁹ м беспосличар, нерадник; готован.

2₁<1₄ **бадавациј-ати**, -амим пф. бадавацисати, беспосличити, проводити време у нераду.

2₂<1₄ **бадавациј-ка*** ж разг. жена бадавација.

2₃<1₄ **бадавациј-ски**, -а, -о који се односи на бадавацију, залудан, нерадан; готовански.

2₄<1₄ **бадавац-ика** ж беспосличарка.

2₅<1₄ **бадавац-лук**²⁰ м 1. беспосличење. 2. оно што се добије бадава (бесплатно или врло јевтино).

3₁<2₆ **бадавациса-ње** с гл. им. ← бадавацисати.

2₆<1₄ **бадавац-исати**, -ишем импф. — бадавацијати.

1₅<0 **бадав-исати**, -ишем импф. → бадавацисати.

ПР1₁<0 **за-бадава** прил. → бадава.

ПР1₂<1₁ **про-бадавацисати**, -ишем пф. провести време узалуд.²¹

СДГ: ТАМАН (тур. *taman*)

ТО: таман-

0 **таман** речца 1. за истицање блискости, подударача: управо, баш. а. о просторној блискости. б. о временској блискости. в. при упоређивању истоветних односно веома сличних појмова, или кад се истиче да је нешто тачно погођено, да коме или чему потпуно одговара. 2. (у придевској служби, у предикату) који је одговарајуће величине, мере (обично о одећи, обући). 3. кад се истиче да ће се задржати неки

¹⁹ тур. *bedavacı*.

²⁰ тур. *bedavacılık*.

²¹ *избадависати*.

став и ако би се догодило нешто што га нормално отежава, што је несагласно с њим: чак, макар. 4. у категориичном одрицању, одбијању а. кад се формално потврдној реченици даје одричан смисао. б. као узвик у служби реченице: никако, нипошто. Изр. ~ **посла!** таман (4б), никако, нипошто.

$1_1 < 0$ **таман-ити**, -импф. I. 1. а. уништавати убијајући, ловећи, трујући и сл., истребљивати. б. уопште уништавати, сатирати; искорењивати. в. упропашћавати, унесрећивати. 2. јести и пити у великој количини, сатирати једући и пијући. II. ~ се уништавати се, упропашћавати се.

$PR1_1 < 0$ **по-таман** прил. по вољи, како треба, згодно.

$PR1_2 < 1_1$ **по-таманити**, -импф. I. а. лишити живота, побити, уништити, утаманити све редом једно за другим. б. појести, испити што без остатка. II. ~ се уз повр. међусобно се уништити.

Обрада лексема по принципу семантичко-деривационог речника омогућује извођење бројних закључака о семантичкој и деривационој адаптираности једне лексеме. Такође, овако конципиран корпус омогућава да се провери да ли тип и правац семантичких и деривационих модификација зависе од категорије речи у иницијалном положају, као и да се провери претпоставка о већој склоности именица семантичком и морфолошком варирању од других категорија речи.

С друге стране, стекао се увид у адаптираност турских речи, посебно у њихову семантичку и деривационо-семантичку адаптираност. Кад се пореде деривациона гнезда турцизама, изводе се закључци о природи различитих врста парадигматских односа. Турцизми који имају највише деривата имају и највише значења и они припадају општем лексичком фонду (*боја, јастук, каиш, маказе, таван, креч, шећер, ракија, челик, џеп, кеса, кашика, бадава* и сл.).²² На основу података из *СДР турцизама* показало се да постоје и такви случајеви да турцизми са слабијом полисемантичком структуром образују нешто веће деривационо гнездо, као и супротан случај – да се код турцизама са богатијом полисемантичком структуром уочава слабији деривациони потенцијал.²³

СДР турцизама представља специјални лингвистички речник који би могао да послужи као основа за даља теоријска истраживања турцизама у српском језику. Из семантичко-деривационих гнезда могућа су различита статистичка извођења, нпр. колико лексема има колико значења, колико лексема учествује даље у творби, односно однос полисемије и творбе.

²² В. *СДР турцизама* у Ђинђић 2014а: 165–546.

²³ В. Ђинђић 2013: 240–241.

Модел овако конципираног речника пружа могућност и за компаративна испитивања лексике и лексичких система, посебно семантичких и деривационих лексичких система у српском и турском језику напоредним приказивањем семантичко-деривационих гнезда одређених лексема. Оваквим испитивањима отвара се могућност истраживањима творбених разлика у српском и турском језику, нпр. које су значењске разлике у истом творбеном моделу и који творбени модели нису искоришћени у једном језику, а у другој јесу:

СДГ: ЈОРГАН (тур. *yorgan*)

ТО: *јорган-*

0 **јорган** м креветски покривач, напуњен памуком или вуном и прошивен: атласни ~.

1₁<0 **јорган-лук** м платно које служи као лице у јоргана.

1₂<0 **јорган-ски**, -а, -о који се односи на јорган: ~ чаршав.

1₃<0 **јорган-че**, -ета с дем. ← јорган.

1₄<0 **јорган-чић** м дем. ← јорган.

1₅<0 **јорган-џија**²⁴ м онај који прави и продаје јоргане.

SDG: YORGAN²⁵

0 **yorgan** *im.* jorgan, širok prekrivač za krevet. – **çarşafi** jorganski čarşaf. – **döşek yatmak** biti teško bolestan. – **gitti, kavga bitti** nestao je povod i svađa je prestala. – **iğnesi** prošivača, igla za prošivanje. – **ipliği** čvrsti debeo konac za šivenje jorgana. – **kaplamak** presvući jorgan. – **kavgası** borba za vlastiti položaj. – **yüzü** navlaka za jorgan.

1₁<0 **yorgan-ı** *im.* jorgandžija.

2₁<1₁ **yorgancı-lık, -ğı** *im.* jorgandžijski zanat.

Лексема *јорган* представља високофреквентан турцизам у српском језику. У њеном гнезду налази се пет првостепених деривата, у чијем формирању су учествовали суфикси домаћег (-ски, -че, -чић) и турскога порекла (-лук, -џија)²⁶. У турскоме гнезду забележени су један првостепени и један другостепени дериват. Иако турски језик поседује велики број

²⁴ тур. *yorgancı*.

²⁵ Одреднице које чине турска гнезда преузете су из Ђинђић 2014б.

²⁶ Турски суфикси су детаљно обрађени у српском језику у новије време (Радић 2001). Најважнији међу њима су суфикси *-џија/-џија, -лија, -лук, -ана*, који су због своје добре адаптираности и старине у неким изворима сврстани и међу домаће суфиксе (Клајн 2003: 218)

суфикса за творбу нових речи, у турском је мање гнездо,²⁷ јер српски има изузетно развијену творбу творбеним формантима. Значењске разлике у истом творбеном моделу не постоје (јорганџија = *yorgançısı*). Што се тиче деривата *јорганлук*, еквивалентно образовање *yorganlık* изостало је у једнотомном Речнику турскога језика (ТС) без обзира на настојање лексикографског тима да у њега буду уврштена сва образовања на *-lık*. За разлику од српскога језика, у турскоме језику ово образовање представља придев у значењу *који се користи за прављење јоргана (о материјалу, вуни, концу и сл.)*.

Даље, на примеру номинације делова људског тела, узимајући као пример гнезда, односно семантичке реализације турцизма *табан* у оба језика, могу се пратити евентуалне подударности у оквиру одређених семантичких модификација попут платисемије, симилисемије и метонимије, као и метафоричке трансформације при развијању секундарних значења:

табан м 1. терм. анат. а. доња страна стопала, потплат. б. дужина стопала као мера за дужину, стопа. 2. покр. доња страна, доњи део, дно. 3. покр. челични део који се орозом или окидачем покрене да удари на кремен у пушкама кремењачама. Изр. **гори му под табанима** налази се у тешкој ситуацији, у опасности; **дати ватру табанима** запети; (**одапети**) **табанима о ледину** дати се у бекство, нагло, безобзирце побећи; **лизати некеме табане** потпуно се покоравати, улагивати се, улизивати се, додворавати се некеме, полтронисати; **потпрашити табане некеме** отерати, нагнати у бекство некога.

taban *im.* 1. taban, stopalo. 2. pod, tle; supr. **tavan**. 3. don. 4. fundament građevine; postolja spomenika. 5. podloga; postolja. 6. najniži nivo u vrednovanju. 7. osnovno načelo, baza. 8. *geog.* rečno dno. 9. *pot.* poprečni krst na jarbolu. 10. *mat.* osnova, osnovica. **piramidin** –i osnova piramide. **üçgenin** –i osnova trougla. 11. *zast.* vrsta čelika za izradu sablji i sl. – **basma spor.** tuš u rvanju. – **fiyatı trg.** minimalna cena. – **girmek/koymak** u fudbalu, uraditi klizeći start. – **halısı 1)** veliki tepih; 2) *argo* i *zast.* papirna novčanica od hiljadu lira. – **ları kaldırmak** trčati koliko ga (je) noge nose. – **a kuvvet** nema druge nego da se ide peške. – **a kuvvet kaçmak** veoma brzo, trčeci побећи, бежати. – **lağımı rud.** paralelni podzemni hodnik u rudniku. – **ları patlamak** jako se umoriti od пешаčenja, dugog stajanja na nogama. – **tabana zit** potpuno, sasvim suprotan, oprečan. – **tepmek/patlatmak** šipčiti, dugo hodati. – **ları yağlamak podrug.** 1) pripremiti se, pripremati se za dugo пешаčenje; 2) побећи, бежати glavom

²⁷ За турски језик као аглутинативни језик карактеристична је суфиксална творба речи код које се суфикси додају на корен или на основу речи.

bez obzira, (od)juriti. – **yapmak** *ekon.* pasti, padati na najniži nivo (o ceni). –**ı** **yarık** *argo* plašljiv, strašljiv.

У српском језику основно значење поклапа се са значењем турског модела. Из основног значења развила су се друга значења и у српском и у турском језику. Очекивано је да у турском, као изворишном језику, лексема *табан* има више значења.

На основу овде приказаних примера одређених сегмената анализе на основу *СДР турцизама* скренута је пажња на одређене могућности употребе семантичко-деривационих гнезда турцизама, чији је корпус у српском језику веома богат и семантички разноводан.

Даље се, на пример, могу спровести лексиколошка истраживања, као што су детаљна контрастирања семантичко-деривационих гнезда турцизама и тих речи у турскоме језику у оквиру обимније студије у којој би се свака реч понаособ подвргла анализи уз поштовање дијакхронијског приступа, праћења развоја значења и деривације како у турском, тако и у српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан Премк 1987:** Д. Гортан Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, 101–107.
- Гортан Премк 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ђинђић 2013:** М. Ђинђић, Семантичко-деривациона анализа турцизама у савременом српском књижевном језику, у: *Митолошки зборник*, књ. 29 (Зборник са научног скупа „Професор доктор Гордана Јовановић”, Деспотовац, 15. јун. 2013. године), Рача: Центар за митолошке студије, 233–244.
- Ђинђић 2014а:** М. Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, Београд (необјављена докторска дисертација).
- Ђинђић 2014б:** М. Ђинђић, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Yayınları; 1122, 1528 s.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део: Суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна

- средства, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Илиева и др. 1999:** К. Илиева, Г. Михайлова, С. Карагьозова, Ђ. Пенчев, Е. Тодорова, *Словообразователен речник на съвременния български книжовен език*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Радић 2001:** П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, књ. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ – Библиотека Јужнословенског филолога.
- Речник МС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика (I– VI), I–III*, Нови Сад – Загреб: МС – МХ, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад: МС, 1969–1976.
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1–19)*, Београд: САНУ – Институт за српски језик, 1959–2014.
- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СДР 2003:** *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: Човек – делови тела. Ред. Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недельков, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- СДР 2006:** *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство. Ред. Д. Гортан Премк, В. Васић, Р. Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Стаховски 1961:** S. Stachowski, *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbsko-chorwackim*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu.
- Тихонов 1985:** Н. Н. Тихонов, *Словообразовательный словарь русского языка*, том 1 и 2, Москва: Русский язык.
- ТС 2010:** *Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Marija Đindić

SEMANTIC-DERIVATIONAL DICTIONARY OF SERBIAN –
A MODEL FOR SEMANTIC-DERIVATIONAL DICTIONARY
OF TURCISMS IN SERBIAN

Summary

Semantic-derivational dictionary of turcisms in Serbian, based on Semantic-derivational dictionary of Serbian enables systematically and thoroughly description of turcisms, which are a significant part of the lexical layer in contemporary Serbian. Basic material for forming the

corpus of Semantic-derivational dictionary of turcisms is the six volumes Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language. The dictionary gives possibilities for goals such as studying semantic and derivational differences between turcisms and their equivalents in Turkish language at the synchronic level.

Keywords: semantic-derivational dictionary, turcism, lexeme, Serbian, Turkish.